

"DOĞA MİTOLOJİLERİ" HAKKINDA TEORİLER*

Yazan: Jan De VRIES

Çeviren: Gülten KÜÇÜKBASMACI**

Mitoloji, halkmasalı ve efsane arasındaki fark Profesör Bascom'un gözlemlerine göre, en azından on dokuzuncu yüzyılın başlarında Alman Grimm kardeşlere kadar uzanır. Aynı zamanda daha önceki yüzyıllarda çalışmalar olmakla birlikte, mitolojinin ciddi, bilimsel olarak incelenmesinin on dokuzuncu yüzyılın başlarında başladığı söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılda mitoloji kısmen ilkel insan için fonksiyonel olarak bilimin eş değeri olarak algılanıyordu. İlk insanın, doğanın güçlerini açıklamaya ya da anlamaya çalışırken düşüncelerini mitolojik forma dönüştürdüğüne inanılıyordu. Her biri mitopoz için bir doğal fenomenin, örneğin, şimşek, güneş, ay, vs önemini savunmaya yönelik, birbiri ile rakip bir grup teori önerilmiştir. Bu teorilerin tamamı evrensel karakterde olup, mitin belli bir orijininin tüm insanoğlu için aynı olduğu varsayımına dayanıyordu.

Mitoloji ile ilgili on dokuzuncu yüzyıla ait teoriler temel olarak orijin üzerinde dururken, yirminci yüzyıl teorileri mitlerin yapısı ve fonksiyonunu vurgulamıştır. Kimi zaman orijinlerin, güneşin doğuşu ve batışı gibi doğal fenomenler olduğu varsayılırken, kimi zaman Avrupa mitlerinin (ve masallarının) Hindistan'dan yayıldığını savunan Hint ekolünde olduğu gibi sadece coğrafi varsayılmıyordu.

Hollandalı halk bilimci Jan de Vries'in (1890-1964) bu kısa araştırmasında on dokuzuncu yüzyıl mitolojik şemasındaki entelektüel öz hissedilmektedir. Her

ne kadar bu teorilerin çok azı hâlâ güven uyandırıyor da mitolojinin akademik araştırmaların meşru bağlamı olarak mitolojinin gelişimini harekete geçirmiştir. Mitolojik teorilerin tarihsel gelişimi ile ilgili daha fazla detay, Vries'in daha kapsamlı çalışması olan *Forschungsgeschichte der Mitologie* (Freighburg ve München, 1964)'te bulunabilir. Mit üzerine daha eski tarihli teorik yazılar için Burton Feldman ve Robert D. Richardson'ın *The Rise of Modern Mythology* (Modern Mitolojinin Gelişimi), 1680-1860 (Bloomington, Ind., 1972) çalışması incelenebilir. Güneş mitolojisinin yükselişi ve düşüşü ile ilgili değerli bir tarihsel kayıt olarak Richard M. Dorson, "The Eclipse of Solar Mythology" (Güneş Mitolojisinin Tutulması), *Journal of American Folklore* 68 (1955) görülebilir; (Thomas A Sebeok, Mit: Bir Sempozyum [Bloomington, Ind. 1958], sf. 15-38 ve Alan Dundes, ed., *The Study of Folklore* (Halk Bilim Çalışması) [Englewood Cliffs, N.J., 1965], sf. 58-83 adlı çalışmalarda alıntı yapılmıştır). On dokuzuncu yüzyılda mitoloji çalışmaları ile ilgili daha fazla bilgi Janet Burstein'in "Victorian Mythography and the Progress of the Intellect" (Viktorya Dönemi Mitolojisi ve Düşüncenin Gelişimi) çalışmasında bulunabilir. *Viktorya Dönemi Çalışmaları* 18 (1975), 309-24.

On dokuzuncu yüzyılın başında, din tarih araştırmaları temel olarak Hint-Avrupa halkları üzerinde yoğunlaşmıştır. Eski Hint dili ve metinler hakkında artan bilgi ve çalışmalar Yunan ya da Alman kaynaklarının izin verdiğinden çok

* Makale, Alan Dundes'in editörlüğünü yaptığı "Sacred Narrative Readings in the Theory of Myth", University of California Press, 1984'ten alınmıştır.

** Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

daha derinlere uzanmaktadır. Ve Sanskrit'e verilen önemin fazla olması bir avantaj olmamakla birlikte önemli bir etken olmuştur. Başlangıçta, Brahman dilinin görünüşte tüm Hint-Avrupa dilleri ile aynı kökenden geldiği hissediliyordu. Karşılaştırmalı bir çalışma ile Sanskrit'in Yunanca ve Latince gibi bu orijinal dilden kaynaklandığının bulunması uzun yıllar almıştır. Sanskrit sadece kardeş diller arasında olmuştur. Her durumda, Sanskrit'e olan ilginin aşırı olmasının sonucu Vedalarda netleşen fikirlerin klasik antik çağlardaki fikirlerden daha eski ve orijinal olarak ele alınması olmuştur.

Vedalara yönelik tek taraflı yönelimin daha ileri bir yanı da olmuştur. Veda ilahilerini temel alarak doğadan esinlenen betimlemelerin bulunduğu mitolojik anlatımlar ve tanımlamalar içermektedir. Seher vakti tanrıçası Ushas; Yunan mitolojisinde Eos; gibi bir figür saire günün ağarması ve ışığın egemenliği hakkında şarkı söylemesine esin kaynağı olmuştur. Veda'ya göre cennetten ineklerin salıverilmesine neden olan Hindistan'ın Vritra ile çarpışması efsanesinin, uzun zamandır beklenen ve geliş için dua edilen yağmurları başlatan gök gürültüsü hakkında olduğu görülmektedir. Hint tanrılarının doğanın güçleri olduğu ve mitlerin doğal fenomenlerin hayali canlandırmaları olduğu fikri gelişmiştir.

Bir fenomenin tercih edildiği görülürse, bu mitolojik sistemin merkezi olarak alınır. Bu şekilde, gök gürültüsü teorileri ve hikayeler ve dolayısıyla da güneş ve göstergeleri doğmuştur.

Gök gürültüsü mitolojisinin temel bileşenleri Adalbert Kuhn ve kayınbiraderi Wilhelm Schwartz'da yer almıştır. Kuhn Hint Avrupa kültürü araştırmalarına dilbilimi temelinde başlamıştır ve Hint Avrupa arkeolojisinin kurucusu olmuştur. Daha sonra, Jacob Grimm örneğini izleyerek koleksiyona geri dönmüş ve popüler gelenekleri incelemiştir; bu da

onu mitolojiye getirmiştir. 1859'da hazırladığı Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks ("Ateş ve Kutsal İçkinin Kökeni") adlı temel yapıtı, kendi zamanı içerisinde algılandığında oldukça kapsamlı bir kitaptır ve hâlâ hak ettiği ilgiyi görmektedir. Mitolojik sunumlarında atmosferik bir fenomenle, gündüzün ve gecenin, yazın ve kışın geçişi ama özellikle gök gürültüsü ve fırtına ile giriş yapar. Yapıları itibarıyla Indra ve Maruts mitleri zeki bir dokümantasyon oluşturur. Ayrıca çeşitli Hint Avrupa mitolojileri arasındaki uyumu dilbilimsel verilerle desteklemeye çalışır; bu yaklaşım diller arasındaki uyumun henüz keşfedildiği bir dönemde oldukça önemli olmuştur. Varuna'nın Uranos ya da Surya (Sanskrit: güneş) ile ve Helios (Yunanca: güneş) ile karşılaştırılması doğal görünüyordu. Kuhn aynı zamanda Hint Gandhavralar ile Yunan Centaurular arasında benzerlikler de görüyordu. Asvinlerin annesi olan Saranyu ile Yunan Erinyeler arasında benzerlik görmüştü; bu daha riskliydi, tıpkı Hermialar ile bir köpek adı olan Sanskrit Sarameya karşılaştırması gibi. Diller arasındaki ilişkiyi belirleyen fonetik kuralları zaman içinde daha iyi bilinir hale geldiğinde ve bilimsel etimoloji imkansız hale geldiğinde Kuhn'un metodu eleştiri kaldırmaz olmuştur. Modern dilbilim Hint ve Yunan mitolojik figürler arasında kurmuş olduğu güzel paralelliklerin hızla işlenmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda, bilginler Hindistan ve diğer Hint Avrupa tanrı adları arasında karşılaştırmalı bir çalışma yapma girişiminde bulunmak için uzun süre çekinmişlerdir. Bu kesinlikle bilim adamlarına mal olmuştur çünkü her şeye rağmen, daha sonra yapılan çalışmalar din alanında isim ve kelimelerin "fonetik kuralardan" sapma gösterebildiği sonucuna varmıştır. Dil kullanımının sıradan konuşmalardan farklı olduğu kutsal alanda bu şekilde istisnai formlar ortaya çıkmaktadır. Dini sözcükler bağlamında ta-

bu fenomeni bir rol oynamış olabilir. Son olarak, fonetik alanında gittikçe artan sofistike yapı kutsal adların bir ölçüde karşılaştırılmasını kabul edilebilir kılmış olmakla birlikte başlangıçta bu yöndeki çabalara şüphe ile yaklaşmıştır.

“Doğa mitolojisi uzmanları” arasında, doğa fenomeni için özel, romantik bir duygu olduğu reddedilemez. Schwartz’da şöyle söylenmektedir:

Neredeyse tüm halklarda en evrensel ve orijinal büyüleyici fetiş olan yıldırımın gökyüzünde yağmurun kaynağını izler ya da küçük bir farkla gök gürültüsünün “açılışını” ya da mitolojik olarak ifade edecek olunursa “açan yıldırım çiçeği” fırtınalı gecelere gölgelerini getirir ya da şimşekler bulutları ağılatırken parıldayan hazinesi ile bulut dağlarını açığa çıkarır gibi görünür.¹

Doğa mitolojisi uzmanlarından hiç biri hayal gücünden yoksun değildir ve bu da onların eski mitolojide her türden fiziksel fenomeni tespit etmelerine yardımcı etmiştir. Diğer tüm konuların ötesinde Schwartz, Wodan’ın (İskandinav ana tanrısı) fırtına olduğunu ileri sürmüştür ve Hint Vayu ile karşılaştırma kendiliğinden açığa çıkar. Bulutlar arasında gizli Hint tanrısının eylemleri cennette gerçekleşmektedir. Wodan olayında gök gürültüsü ve fırtına bir bakıma ikincil unsurlardır. Bunlar Donar ya da Zeus’da temel unsurlardır. Donar’ın devasa, şeytanî bir varlık olduğuna ve fırtınanın vahşi karışıklığında gökyüzünde şimşekler çakan atının üzerinde dolaştığına inanılıyordu. Bulutların altında çakan şimşegin gözlerinden çıkan kıvılcımlar olduğuna ve bulutların gözlerini tıpkı bir şapka gibi gizlediğine inanılıyordu. Ancak şimşeklerin çakması aynı zamanda yükseklerden fırlatılan bir mızrak ya da parıldayan bir kılıç da olabilirdi. Bu motifler de sonuç olarak avcı ya da savaşçı bir tanrının göstergeleri olarak yorumlanabilirdi.²

Aynı bağlamda Schwartz Alman ka-

bilelerinde “ilkel mitoloji” de Wodan’ın Yunan ve Roma mitolojilerinde daha belirsiz olarak ortaya çıkan ancak Hint Avrupa popüler inançlarında benzer olan çok sayıda öğeyi içerdiğini gözlemlemiştir. “İlkel mitoloji” ve “popüler inançlar” Schwartz tarafından belirlenen yeni kavramlar olmuştur. Jacob Grimm’den bu yana popüler gelenekler giderek artan yoğunlukta derlenmiş ve incelenmiştir. Grimm bunları uzak pagan geçmişten gelen kıymetli kalıntılar olarak görmüştür; eski mitlerin peri masallarında yaşadığını ve efsanelerde, Hıristiyanlıktan sonra cüceler ve devlere dönüşen pagan tanrılarına ait son izlerin olduğunu düşünmüştür.

Schwartz farklı bir görüş geliştirmiştir. Halk destanlarında hâlâ yaşayanın eski bir tapınağın yankıları değil, çok tanrılılığın ortaya çıktığı temel olduğunu düşünmüştür. Popüler inanç ya da “halk dini”nde, tüm bu doğa üstü varlıkların, cücelerin, devlerin, cinlerin ve su ruhlarının bilinmeyen zamanlardan beri insanların zihinlerinde yer aldığını kesin olarak inanılmaktadır. Dahası, bu cinlerden oluşan grup Yunan ve Hint mitolojilerinin büyük tanrılarından çok daha eskidir. Bu nedenle, Schwartz tanrı figürlerinin çok daha yüksek düşüncelerin erdemiyle bin yıl içerisinde doğduğuna inanmaktadır. Bu yüksek dini anlamak için o dönemde “halkın” (das Volk) neye inandığını ve ne düşündüğünü ve hâlâ neye inandığını ve ne düşündüğünü bulmamız gerekir.

Schwartz’ın düşünce şeklinde bir mantık bulunmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda araştırmalar medeniyetin ve sonuçta dinin tüm öğelerinin bir evrimden geçtiğini varsayarak başlamıştır; şematik fetişizm / çok tanrılılık / tek tanrılılık serisi on sekizinci yüzyılda bile biliniyordu. Geçerliliği sorgulanmıyordu. Mevcut popüler dinde eski ilkel mitolojinin büyük ölçüde çoktandır Hıristiyanlıkla yıkılan ve şeytanî varlıklara dönüşen tan-

rılarla var olması imkansız değildir. İnsanlar arasında gizli olarak var olmasına öncülük eden batıl inancın ilk çağlardan gelen Hint-Avrupa inançlarını temsil ettiğinin varsayılması yanlış olacaktır, ancak kanıtlığı da göz ardı edilmez. Schwartz'ın yaptığı gibi, Hint-Avrupa uluslarında ortak olan ve bunların bölünmesine öncülük edecek bir tapınak varsayıldığında şeytan ruhlarla olan ilkel inançların abartılması riski çok büyük değildir. Entelektüellerin bir araya geldiği antropomorfik bir tapınağın (Vedic ibadetlerden bildiğimiz gibi) – sofistike rahip okullarının çalışmalarının, nüfusun alt tabakası üzerinde aynı etkiye sahip olamayacağı açıktır. Burada anılandan ikincisinde, ruhların ve şeytanların önemli figürler olduğu ve günden güne tapınağın büyük tanrılarının rollerinin bulunmadığı çok daha basit ve daha saf bir inanç olduğunu varsaymak kesinlikle mümkündür.

Yine de, Schwartz'ın ilkel mitoloji düşüncesi bilimsel araştırmalar açısından ölümcül hale gelmiştir. Uzun süre geçmeden, Adalbert Kuhn tarafından ileri sürülen; Hint Avrupa tanrılarının isimlerdeki benzerlikten anlaşılacağı yönündeki fikirlerinin yıkılması aynı zamanda pan-Hint-Avrupa tapınağı nosyonuna da zarar vermiştir. Zekice ortaya konmuş bir dilbilimsel eleştiri, bir zamanlar son derece çarpıcı olan tanımlamaların büyük çoğunluğunun sağlam kalmamasına neden olmuştur. Bu bilimsel karışıklıktan etkilenmeyen ve Hint-Avrupalılar tarafından gerçekten tapınabileceği olan tek tanrı eski gök tanrısı, isim vermek gerekirse, Dyaus pitar (Sanskrit), Zeus pater (Yunan) ve Jupiter (Latin)'in göz ardı edilmesi zordur.

Tartışmada elde edilen net sonuç, gök tanrısına tapınmanın yanında popüler din ya da diğer adıyla ilkel mitolojiden başka hiç bir şeyin bulunmaması gerektiği olmuştur. Zaman içinde, yüzyıllar içinde, kaynaklardan öğrendiğimiz çok

renkli tapınak vücuda gelmiş olmalıdır. Tahminen bu Hint-Avrupalıların “ana vatanlarını” terk etmelerinden sonra olmuştur. Her ulusun “ikincil” tanrılarını verdiği kendilerine has isimleri vardı ve bunları bağımsız olarak keşfettiklerini (ya da kendilerine mal ettiklerini) ispatlamışlardı. Bu mantık, daha sonra daha detaylı olarak ele alacağımız on dokuzyüzyıl tarihçiliği çerçevesine mükemmel biçimde oturmuştur. Bu pagan tapınağın nasıl yavaşça yapılandığının gösterilmesi çekici bir görev halini almıştır. Bu süreç, giderek artan kültürel karmaşıklıktan dolayı yeni tanrılara olan ihtiyacın bir sonucu olmamıştır, bunun yerine betimleme ve geleneklerinin bir bütün olarak ödünç alındığı yabancı medeniyetlerle karşılıklı ilişkilerden kaynaklanmıştır. Bu hipotez Yunan mitolojisi çalışmalarında hali hazırda dogma durumundaydı: Zeus-Ammon Mısır'dan, Dionysus Trakya'dan, Apollo Libya'dan gelmişti; eski çağ insanların taşıdığı tüm sapmalar Yunan tapınağı alimleri arasında hâlâ değişmez halde korunuyordu. Diğer kutsal varlıklar için yabancı bir köken de olası görülmüştür. Romalılar bir tanrılar dünyasını neredeyse tamamen kabul eden bir ulus olarak görülmüşlerdir; onlar tüm Yunan tapınağını kendilerine mal etmemişler miydi? Alman kökenli insanlar ve onların ilahî varlıklarına da benzer şekilde yaklaşmıştır. Keltlerin kültürel üstünlüğü tartışma götürmez olduğundan Belçikalılar ve Galler ile Ren nehrinin aşağıları boyunca karşılaşan Alman kabilelerinin onlardan Donar ve Wodan gibi tanrılarını aldıkları varsayılmıştır. Yirminci yüzyılda bile, Gustav Neckel Alman tanrısı Balder'in Yakın Doğudan İskandinavya'ya Trakya üzerinden geldiği tezini savunuyordu.

Ancak, biz doğa mitolojisi uzmanlarına ve Schawartz'ın ilkel mitolojisi ile ilgili sorunlara dönelim. On dokuzuncu yüzyılda ilkel mitoloji alanının en başarılı öğrencisi Wilhelm Mannhardt (1831-

80) olmuştur. Çalışmalarının başlangıcında Adalbert Kuhn yaklaşımını izleyen doğa mitolojisi tanımlamasını kabul ediyordu. Ancak daha sonra din-tarih çalışmasının popüler geleneğinin taşıdığı büyük önemi anlamıştır. Kendi para ve zamanını feda etmek uğruna, bağımsız olarak anketler aracılığı ile doğru bilgiler derlemeye karar vermiştir ve araştırmaları Almanya sınırlarının çok ötesine geçmiştir. Hasat geleneklerine odaklanmıştır. Elde ettiği sonuçlar 1865'de Boggenwolf ve Roggenhand adlı kitapta yayınlanmış ve bunu 1868'de Die Korndamonen izlemiştir. Bu çalışmalarda popüler dinde belli varlıkların; kişisel varlıkların, mısır tarlalarında "doğurganlık ruhları" olarak var olduğuna, bu ruhların hasat zamanı yakalanabileceğine inanıldığını açıklamıştır. Son buğday demeti ile ilgili merak uyandıran bazı adetler bu geleneği Mannhardt'a göstermiştir. Mannhardt baş yapıtı olan Wald und Feldkulte'de (1875-77 "Ormanların ve Tarlaların Kabileleri") Yunan ve Teutonların popüler fikirlerinin birbirleri ile ne kadar yakından benzeştiğini ve Eleusis sınırlarının nasıl benzer fikirlerden kaynaklandığını gösteren materyalleri bir araya getirmiştir. Yazısında aynı "ruhsal süreç" hakkında şunu söylemektedir; "üç inanış da pek çok öğeyi açıklar; Demeter mitinin de kaynağıdır. Aklımda bitki hayatının insan hayatı ile karşılaştırılması var. Eski zamanlarda sadece ağaçların büyümesi, çiçek açması ve solması hayvanların ve insanların koşulları ve gelişimi ile karşılaştırılmakla kalmamış; belki de şimdi daha açık biçimde dilde ve insanların adetlerinde tahıllar ile insanların benzerlikleri su yüzüne çıkmaktadır."³

Mannhardt ile birlikte "folklorik mitoloji" muzaffer ilerleyişine başlar. Ege men olduğu gün yaşanmış ve ardında bir dizi önemli anlayış bırakmıştır. Ancak çalışmanın pek çok dalı gibi o da tek yönlülük ve abartıya bağlı olarak bozulmuş

ve ağır eleştirilere neden olmuştur. Mannhardt'ın düşüncelerinin önemi en belirgin biçimde İngiliz antropolog Sir James Frazer (1854-1941) üzerindeki etkisinde kendini göstermiştir. Frazer'ın kitapları Spirits of the Corn and of the Wild ve Adonis, Attis, Osiris (Mısırın Ruhları ve Adonis, Attis, Osiris) bu etkiye şahitlik eder.

7 Mayıs 1876 tarihinde Karl Müllenhoffa yazdığı bir mektupta Mannhardt şunları yazmıştır:

Ben mitolojilerin tüm ruhsal tepkilerini; Kuhn, Schwartz ve M. Müler ve bunların tüm ekolu gibi, doğal fenomenler ile ele almaktan çok uzağım; hele bunları sadece gök fenomeni (güneş ya da meteorik) ile ele almaktan çok daha uzağım; şiirsel ve edebî üretimi mitolojinin üretilmesinde temel faktörler olarak değerlendirmeyi ve gerekli sonuçları çıkarmayı öğrendim. Diğer yandan, ilk mitlerin bir bölümünün kökenlerini doğaya ilişkin şiirlerden aldığımıza inanıyoruz; biz artık bunu kolaylıkla kavrayamıyoruz ve (çağdaş ilkellere olan) benzerliklerle açıklanması gerekiyor. Bu benzetmeleri yapabilmemiz tam bir tarihsel kimliği ifade etmemektedir, ancak benzer bir kavramsallaştırma ve benzer bir gelişim aşamasına benzer bir yatkınlıktan faydalanmaktadır.⁴

Bu Mannhardt'ın ölümünden bir yıl sonra 1881'de A. Bastian tarafından Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen ("İnsan Bilim Açısından "Kolektif" ya da "Etnik" Fikirlerin Fonksiyonu") adlı tezinde ortaya konan bir fikirdir. Bastian burada insan ruhunda var olduğu görülen ve bu nedenle her yerde ve her çağda ifade edilebilecek "Elementargedanken" ("temel fikirler") üzerinde durur. Bu yönlendirici bir düşüncedir ve bazı şekillerinde oldukça ağırlıklıdır; birbirinden ayrı yerlerde benzer inançlar tek bir kökenden geliyor kabul edilerek ele alındığında dengeyi yeniden sağlayabilir. Bu şekilde daima

etkileyici bir ılımlılığa sahip olan Mannhardt hem folklor hem de din tarihi alanlarında modern alimler için bir öncü olmuştur.

Ancak, daha sonra yapılan araştırmalar toprağa dair âdetlerin ve görüşlerin Hint-Avrupa alanlarından çok daha uzaklarda var olduğunu ortaya koymuştur. Mannhardt tarafından yeniden yapılandırılan popüler inançların kökenlerini Hint Avrupa kültürünün daha eski aşamalarında değil, çok daha eski tarih öncesi tabakalarda aramalıyız.

Mannhardt yukarıda yer alan mektubunda hiç şüphesiz en önemli doğa mitolojisi uzmanı olan Max Müller'den (1823 – 1900) bahsetmektedir. O sadece dinler tarihi öğrencisi değil, aynı zamanda büyük bir dilbilimciydi. Tanınmış bir Sanskrit öğrencisi olarak Hint kaynaklarına doğrudan ulaşabiliyordu; Adalbert Kuhn bunu ancak kısmen gerçekleştirebilirdi. Max Müller aynı zamanda Vedic metinleri ilk yayımlayan kişi olmuş ve bu arkaik ve genellikle karmaşık ilahileri yorumlaması ile ün kazanmıştır. Aslında Hint mitolojisi konusunda en özel bilgilere ulaşmak için her şeye sahipti.

Bir kişinin yaşadığı zamanın ruhu genellikle yorumunu belirler. Max Müller'in yaşadığı dönemde genel olarak sahip olunan düşünce çok tanrılı dinin bir doğa kültü olduğudur. Bu düşünce doğa panteizmi ve panenteizme eğilimli olan Romantiklerden kaynaklanıyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi, Brahman'ın metaforlar içeren dili bu görüşlere imkan tanıyordu.

Max Müller için Aryan tapınağının oluşumunun temelinde korku veren gök gürültüsü değil, daha sevecen bir fenomen olan gün doğuşu yer almaktadır. Fenomenini yaz ile kışın çatışması ve baharın geri gelişi üzerine kurmuştur. Doğaya ilişkin nispeten modern hislerle günün doğuşuna değer vermiştir. “Doğada hiçbir görüntü yoktur ki, felsefenin hiçlik karşısında şaşkına dönmenin en büyük

erdem olduğunu öğretmeyi istediği bizler için bile gün doğuşundan daha etkileyici olsun. Kaldı ki, eski zamanlarda hayranlık duyma gücü insanogluna verilmiş en büyük lütuf olarak kabul edilmiştir ve insan ne zaman daha yoğun hayranlık duyarsa, kalbi neşe ile memnuniyet duyduğunda ve güçlendiğinde;

“Işıklar tanrısı,
yaşam, aşk ve mutluluk tanrısı!”
yaklaşımı ortaya çıkar.”⁵

Bu sadece modern ve çok romantik bir kimsenin şiirsel olarak kendinden geçişi olarak düşünülmelidir. Bu tarzdan aşırılıklar ilkel düşünce ve hisler hakkında bilgi sahibi olan Malinowski tarafından eleştirilmiştir:

İlkeller arasında yaşayan mitler üzerinde yaptığım çalışmalara dayanarak, ilkel insanın çok sınırlı bir ölçüde de olsa doğaya karşı saf bir artistik ya da bilimsel ilgisi olduğunu söyleyebilirim; fikirlerinde ve hikâyelerinde sembolizme fazla bir yer yoktur ve aslında mit boş bir rapsodi, amaçsızca ortaya atılan kibirli hayaller yoktur, çok çalışın, son derece önemli kültürel bir güç vardır.⁶

Max Müller'in sunduğu açıklamayı göstermek için Hint Tanrıçası Saranyu'dan bahsetmek istiyorum. Kuhn ile birlikte Yunan Erinys'in benzer sesine önem vermektedir. Yine de onu fırtına bulutlarının değil, gün doğuşunun kişiselleştirilmiş hali olarak görmektedir. Bu nedenle onu Ushas ile karşılaştırır; bu özellikle her ikisinin de ikiz annesi olmasından kaynaklanmaktadır (Saranyu özellikle Vedic tapınağının ünlü ikiz ilahi varlıkları olan Asvinlerin annesi olarak bilinir). Ancak Athena da ikiz annesidir. Bu yüzden Athena da sabah alacakaranlığı tanrıçasıdır, bunun kanıtı, sabah alacakaranlığının doğu yönündeki gökyüzünden doğuşu gibi, Zeus'un başından doğduğu mitidir. (Sonuçta, Hindistan'da doğu “mardha divah” ya da cennetin alını olarak bilinir!) Bu şekilde, Sankritçede hem “uyandırmak” hem de “bilmek” an-

lamına gelen “budh” fiili erkekleri uyanıran ve onları bilgiye yönlendiren tanrıça olduğu düşünülürse, Athena’nın bilgeliliği açıklanmış olur.⁷ Artık böyle hayali açıklamalar için sözcükleri harcamaya gerek kalmamıştır.

Doğa mitolojisi tanımlamasında bir noktanın açıklanması gerekmektedir. Doğa fenomenine duyulan hayranlık kişisel bir ilahi varlığın ortaya çıkışını nasıl sağlar? Heyecan; ya da gök gürültüsü, korku ya da dehşet; bildiğimiz mitolojiyi nasıl geliştirir? Max Müller’in kafasını kurcalayan bu sorun olmuştur. Sistemin temel taşını oluşturan bir çözüm bulana kadar durmamıştır. Bir dilbilimci olarak aradığı ipucunu ilkel insanın duygularını ifade ettiği formda bulmuştur.

Filoloji uzmanı Christian G. Heyne’de “antik çağ insanının” duyguları ile beslenerek hayal gücü açısından algıladıklarını yeniden yarattığı fikri ile karşılaşıyoruz. Bu imaj duyguların ifade edildiği bir dilde ortaya çıkar çünkü ilkel insan soyut düşünceler oluşturamaz. Soyut “gerekleştirme” örneğin, “babalık” bağlamında ortaya çıkar. Max Müller de benzer bir mantık ortaya koymuştur. O da ilkel dilin soyut değil görsel olduğuna inanmıştır. “Günün doğuşu” ifadesinde bile saf bir zaman kavramı mı vardır yoksa “doğuşu” gerçekleştirmesi beklenen bir aracı yok mudur?

Max Müller’e göre zihin hassas ve kelimelerle dolu olduğu sürece, geceden ve gündüzden, yazdan ve kıştan, bunlara bireysel, aktif, cinsellikle belirlenen ve sonunda da kişisel bir karakter ile atıfta bulunmaksızın bahsetmek mümkün olmazdı. Bu fenomenler ya, kendi sindirilmiş düşüncelerimizde olduğu gibi, hiçbir şey değildir, ya da bunlar belli bir şeydir ve böyleyse bunlar sadece güç olarak değil güç ile donanan varlıklar olarak algılanabilir.⁸

Dilin hissi, görsel yapısı fiillerde de görülür. Bunlar tam, ilkel öneme sahiptir ancak soyut düşüncelere henüz yerleş-

memiştir. Örneğin “takip etmek” fiili birinin bir başkasının arkasından gittiği varsayımını içerir ve “zaman içinde daha sonra ortaya çıkmak” anlamında anlaşılmalıdır. Bu nedenle, güneşin günün ağarmasını takip ettiği söylendiğinde başka bir varlığı seven ve onu kucaklamak isteyen bir varlık algılanmaktadır. İlkel insan için güneşin doğuşu aynı zamanda gecenin güzel bir çocuğa hayat verdiği andır.

Böyle hayal gücü olan bir dil varsayarsak, medeniyetle ve soyutlamalarla birlikte anlam kaymaları olmasını beklemeliyiz. Ancak, Max Müller başka bir dilbilimsel fenomen ortaya atar: çok anlamlılık ve eşanlamlılık. Pek çok nesnenin birden fazla niteliği olduğundan zaman içinde her birine çok çeşitli adlar verilmiştir; çok anlamlılık. Bir özellik birden fazla nesneye atfedilebileceğinden kelimeleri bu niteliği açısından farklı duygularla anlamak mümkün olmuştur; yani bir sıfat çok farklı nesnelere çağrıştırebilir: eşanlamlılık.

Mitolojik fikirlerin gelişimi açısından bunun anlamı, Max Müller’in mantığına göre Hint geleneklerinde görülebilir. Creuzer’in çalışmalarının başlangıç noktası olan Siva ya da Mahadeva mitleri ya da Vishnu ve Krishna mitleri çok kıymetlidir; Hindistan topraklarından yabancı ve fantastik bir bitki olarak geç ortaya çıkmıştır. Veda Aryan kabilelerinin gerçek ilahî kaynağıdır; Hesiod karikatürünü vermiştir.⁹ Daima ve doğası itibarıyla ilahiyatı bilen insan ruhu dilin karşı konulmaz gücü ile, doğa üstü güçlerin imajlarındaki özel bir yöne yönlendirilmişlerdir. Bu yönün ne olduğunu bilmek istersek, bunu Veda’da buluruz. Metindeki tanrılar ardında oyuncular olmayan, yaratıcıları değil, insanlar tarafından yapılmış maskelerdir; onlar numina (“ilahî güçler”) değil, nomina’dır (“sadece isim”): gerçekliği olmayan isimler, kutsal olmayan gerçek varlıklar.

Max Müller bu gelişmeye “dil hasta-

lığı” adını vermiştir. Bir zamanlar anlamlı olan çok anlamlılık ve eş anlamlılık başlangıçta birbirinden ayrı olan betimlemelerin birbirine karışmasına neden olmuştur. Fiillerden oluşan bir koleksiyon içinde bir teki öne çıkarılmış olduğundan ve tanrının takdir edilen doğru adı haline gelmiş olduğundan mitolojik bir söyleyiş ortaya çıkmıştır.

“Dil hastalığı” terimi talihsizce ortaya atılmış bir terimdir ve Max Müller’in tüm dil yapısındaki zayıflığını ortaya çıkarır. Sonuçta doğal olmayan dilbilimsel bir karmaşa ve karışıklık süreci nesiller boyunca anlamlı ve güvenilir olan bir mitolojiyi nasıl yaratabilir? Numina değil, nomina! Tamamen güçlü kişisel karakterleri nedeniyle bizi her zaman etkilemiş olan pagan tanrıları için böyle bir şey nasıl söylenebilir? Şu durumda Zeus ve Wodan, Indra ve Donar sadece içi boş isimlerden mi ibaretti? Onlar gerçek tanrılardı; insan neredeyse etten ve kandan oluştuklarını söyleyebilirdi; betimlemeleri ile son derece insan, eylemleri ile son derece inandırıcı. Hayata güçlü biçimde müdahale edebildiklerinden saygı talep etmişlerdir; onlara güçleri ve karakterlerine göre hayranlık, güven ve aşk duyulmuştur. Mitoloji bir dil hastalığı değildir, insanlar için çok açık olan bir gerçektir, kendi varlıklarında doğanın ya da kendilerinin sınırsız ve muammalı yönlerini barındırır.

Max Müller’in teorisi bir kez daha on dokuzuncu yüzyıl insanı ile var olduğunu bildiği çeşitli inançlar arasındaki uçurumu bir kez daha göstermektedir. Modern insanın ruhu kendisini Hıristiyanlıktan uzaklaştırdığı ölçüde, öz dogmadan uzaklaştırılırken ve gizem hissi kaybolurken, Hıristiyanlığın saf bir ahlak bilgisi olarak bozulmasına izin verdiği ölçüde, insanoğlunun diğer dinleri anlayışı da ortadan kalkmıştır. Ona göre bu dinler öylesine saftı ki, derin beşeri deneyim ile herhangi bir bağlantıları olamazdı. Max Müller’in teorisi inancı hiçbir za-

man kavrayamamış olduğunu açıkça göstermektedir.

O yaşadığı zamana has bir insandı. Yıllar boyunca onu destekleyen heyecanlı destekçileri olmuştur. İngiltere’de G.W.Cox onun sadık bir hayranı idi.¹⁰ Fransa’da o dönemde Max Müller gibi bir dilbilimci ve din tarihçisi olan M. Breal onun teorilerini yaymıştır.¹¹ A Reville gibi itibarlı bir bilim adamı 1881 yılında doğal fenomenlerin mitolojik açıklamalarının gerçek anlamda dini öğeler açısından tamamen boş şiirsel gezintiler olduğunu iddia etmiştir. Aslında kült doğadaki sürecin bir taklididir; Reville bir şekilde merkezi bir fikirle ilgili olan ve karmaşık bir kült davranışı içerisinde bir araya gelebilecek bağımsız semboller olarak algıladığı öğeleri analiz eder.¹²

Ne kadar zekice gerçekleştirilmiş olursa olsun analiz tek başına yetersizdir. Aynı şekilde, ne kadar zekice düşünülmüş olursa olsun, düşüncelerin yapısı da yetersizdir. Ancak ilkel dinî hayatın doğru biçimde gözlenmesi kayda değer bir anlayış ortaya koyar.

NOTLAR

¹ Wilhelm Schwartz, *Indogermanischer Volksglaube* (Berlin, 1885), s.ix.

² *Ibid.*, s. 225.

³ Wilhelm Mannhardt, *Mytologische Forschungen*, (Strassburg, 1884), s.351.

⁴ *Ibid.*, s. xxv.

⁵ Max Müller, *Chips from a German Workshop*, vol. 2 (New York, 1869)s.94.

⁶ Bronislaw Malinowski, *Myth in Primitive Psychology* (New York, 1926), reprinted in *Magic, Science and Religion* (New York, 1954), p. 97.

⁷ Max Müller, *lectures on the Science of Language*, 2nd ser: (London, 1860), pp.484.

⁸ Müller, *Chips*, s. 56.

⁹ *Ibid.*, s. 76.

¹⁰ G. W. Cox, *The Mythology of Aryan Nations* (London, 1870; *An Ontroduction to the Science of Comparative Mythology and Folklore* (London, 1881).

¹¹ M. Bréal, *Mélanges de mythologie et de linguistique* (Paris, 1887).

¹² A. Réville, *Prolégomènes de l’histoire des religions*, 2nd ed. (Paris, 1881).